

Зобов'язання: рабство чи свобода?

ВІКТОРІЯ СЕМЕНОВА

30 ВЕРЕСНЯ 2021

Питання про людську свободу, а конкретніше, про свободу вибору, свого часу сильно хвилювало моїх однокурсників — студентів факультету права. І це не дивно, адже де, як не в юриспруденції, практичний вимір загалом філософського питання про людську свободу набуває статусу архіважливого. Наприклад, коли хтось комусь обіцяє щось виконати, чи стає він від цього менш вільним? У сфері церковного права проблема свободи вибору й несвободи від узятих на себе зобов'язань найяскравіше втілюється в питаннях обітів, обітниць, обіцянок і присяг.

Вінченцо Кардуччі, «Свячення і перша Меса святого Жана де Мати», 1632–1634 роки (фрагмент)

Правовідносини

Зобов'язання виникає між щонайменше двома особами й позначає існування характерного правового зв'язку між ними. Цей зв'язок теорія права називає правовідносинами. Навіть сам Бог — тому що Він особа — є учасником правовідносин.

Правовідносини між людьми належать до умовної правової сфери — *ius civile* (у широкому розумінні, а не лише в сенсі цивільного кодексового права). Правовідносини, безпосереднім суб'єктом яких є Бог, належать до іншої умовної сфери — *ius divinum*. Умовні ці сфери тому, що їхні правові інституції часто переплітаються; це стає очевидним, коли необхідно розв'язати конкретний, практичний, життєвий казус. У кожному разі, важливе одне: якщо є правовідносини, то в них можна брати на себе зобов'язання.

Обіти, обітниці, обіцянки, присяги

Предмет обітів, обітниць, обіцянок і присяг той самий: вони є знаком зобов'язань, які взяла на себе конкретна особа. Щоб зрозуміти нюанси кожного з термінів, належить враховувати, окрім загального, метафізичного чи теологічного контексту зобов'язань, ще й приписи кодексу канонічного права (Католицька Церква має їх два: Кодекс канонічного права, скорочено ККП, і Кодекс канонів Східних Церков, ККСЦ), а також юридичні документи партикулярного права — статuti (конституції, директорії тощо) конкретних спільнот.

Канон 1191 ККП (889 ККСЦ) визначає, що обіт (*votum*) — це складена Богові свідомо й добровільна обіцянка, «предметом якої є можливе і краще добро» та яку належить «виконувати з чесноти релігійності». У каноні 1199 ККП (895 ККСЦ) маємо визначення присяги (*iusiurandum*) — це «призивання імені Божого на свідка правди». Обіцянка (*promissio*) трапляється в кодексах у різних контекстах, тож має різні смислові відтінки: скажімо, обіцянка укладення шлюбу, тобто заручини (1062 ККП, 782 ККСЦ), обіцянка, яку дають призначені на церковну посаду в дієцезіальній курії (471 ККП, 244 ККСЦ). В українських перекладах кодексів слова «обіцянка» й «обітниця» вживають або синонімічно, перекладаючи ними той самий латинський термін, або для того, щоб підкреслити відмінності у процедурах взяття на себе зобов'язань, в об'єктах зобов'язань, у комплексах обмежень, які ці зобов'язання накладають, тощо.

Презумпція: скоріше так, ніж ні

Зобов'язання — це за природою вияв волі того, хто їх бере на себе. Відповідно, обіцянка завжди є актом особистим і зобов'язує лише того, хто обіцяє (пор. 1193 ККП). Схема тут аналогічна дарові: той, хто обіцяє, складає дар Богу, отже, бере на себе односторонні зобов'язання перед Ним. У випадку священницьких і чернечих обіцянок (які право називає обітами) кодекс вказує, що таке зобов'язання мусить бути взяте з релігійних причин (наприклад, подяка, покута) і мати на меті щось реальне й ліпше, ніж звичайне благо (як-от прощення, прославлення, вдосконалення у чеснотах). Обіти складаються Богові й проголошуються перед людьми (1191 ККП, 889 ККСЦ). Ієрархія конкретної спільноти пильнує за формальною частиною та підтверджує, що процес відбувся без порушень.

Усі заходи щодо перевірки відповідності кандидата та нагляд за формальним боком складання обіцянок потрібні, щоб за видимими знаками, що їх вчиняють учасники процесу, презумувати дійсність і законність публічного акту. Наприклад, якщо кандидат охрещений, католик, досяг

такого-то віку, відбув випробувальний термін і пройшов процедуру складання обітниць, то їх складено дійсно і законно. Такий підхід типовий для римського права, дефініції та формули якого, хоч і не гарантують стовідсоткової законності й дійсності акту, дозволяють припустити, що особа, яка має певні ознаки, виконала відповідну процедуру та промовила визначену формулу, скоріше вчиняє акт прийняття зобов'язання дійсно й законно, ніж ні. Саме тому важливий поділ обіцянок на приватні та публічні (пор. 1192 ККП, 889 ККСЦ): публічні — це ті, які приймає від імені Церкви уповноважений нею настоятель; у решті випадків маємо справу з приватними обітницями.

Диспенсація

Утім, попри всі правові «запобіжники», ніхто не скасовував людської грішності. Тому можливість помилки з боку як ієрархії, так і кандидата закладена від початку. Окрім того, поза публічною правовою оцінкою залишається сумління кандидата, за яке відповідальний лише він сам. Може статися, що, відповідаючи всім нормативним вимогам і пройшовши процедуру складання обітниць, кандидат склав їх незаконно і недійсно, або дійсно і незаконно, або недійсно, хоч і законно. Для кожного випадку є канонічна процедура виправлення помилок. Із юридичного погляду, трагедії у визнанні будь-яких обіцянок недійсними немає (хоча емоції можуть казати про щось зовсім інше). Право, на моє переконання, це дієвий інструмент у пошуках істини: воно допомагає пізнати суть причин і наслідків того, що сталося, і дає формальні інструменти, аби спробувати відновити в конкретній юридичній картині універсальний лад, який томізм називає терміном *ordo* — порядком речей у всесвіті, космосом.

Питання про звільнення (диспенсацію) від приватних обіцянок розв'язується під час індивідуальної сповіді, а від публічних — під час визначеного канонічним правом процесу. Окрім абсолютного звільнення від зобов'язань, можлива заміна їх іншими. Є чимало ситуацій, у яких зобов'язання втрачають чинність: якщо на їх виконання було передбачено певний термін, але він сплив (наприклад, хтось пообіцяв Богу одружитися протягом року, проте не склалося); якщо обіцяний предмет зазнав істотних змін (хтось обіцяв подарувати парафії авто, а воно згоріло); якщо виконання обіцянки погіршує стан того, хто обіцяв (щоб піти на обіцяну Месу, хтось має залишити немовля вдома без нагляду); якщо не виконані умови, від яких напряду залежала реалізація обіцянки (хтось обіцяв пожертвувати тонну пшениці дитячому будинку, якщо буде хороший врожай, але не вродило); якщо мета обіцянки реалізована раніше, ніж об'єкт обіцянки (хтось обіцяв скласти пожертву, якщо дитина народиться здоровою, після того як дізнався, що дитина народилася здоровою).

У багатьох орденах і згромадженнях сходження до вічних обітів — це поетапний процес. Молодші члени спільноти складають обіцянки на рік, два або три й лише після цього можуть узяти на себе зобов'язання, які обіцяють виконувати до кінця земного життя.

Добровільна несвобода

Візантійський імператор Юстиніан у своїх Конституціях окреслив зобов'язання як *iuris vinculum* — юридичний вузол. Лише вільна особа у своєму праві (*sui iuris*) може свідомо й добровільно ним себе зв'язати. А статус *sui iuris* має кожна особа, поки вільно, добровільно та свідомо не відмовиться від нього або через певні обставини не буде нездатна його реалізувати самостійно.

Для розпізнання статусу *sui iuris* є основні критерії: вік, використання розуму, відсутність психічних захворювань, які блокують застосування інтелекту й прояв волі. Хиба будь-якого з цих критеріїв свідчить про неповноцінність статусу, а тому робить обіцянки людини недійсними. Якщо кандидат не пізнав суті обітниць, не досяг відповідного віку, хворий психічно або зазнає психологічного тиску, то він не має повноти статусу *sui iuris* і не може брати на себе зобов'язань — а отже, його зобов'язання будуть недійсними й незаконними. Якщо в якийсь момент людина, що склала обітниць, усвідомлює нестерпність цього тягаря, то насамперед варто розпізнати, чи це криза (наприклад, віри, духовного стану особи), чи обітниць були складені з порушеннями процедури (кандидат не пройшов необхідну підготовку, хоча не був звільнений від неї), чи трапилася помилка в оцінці статусу особи, відповідності критеріям (кандидат почувався комфортно у спільноті й саме тому вирішив скласти обітниць).

Важливо — а навіть необхідно — оцінювати зобов'язання саме з юридичного, беземоційного погляду. Парадоксально, але може статися, що, даючи обіцянку, особа припустилася помилки чи *sui iuris* насправді не був уповні *sui iuris*; і лише розпочинаючи процес отримання диспенсації від помилково взятих зобов'язань (звісно, за умови усвідомлення й добровільності, у правді та згоді з власним сумлінням), вона повертає повноту *sui iuris* і наступні зобов'язання візьме на себе в належний спосіб — дійсно та законно.

профінансованого фондом Джона Темплтона (The John Templeton Foundation). Думки, висловлені в тексті, належать авторів і не обов'язково збігаються з поглядами фонду.

The creation of this text was supported by the University of Oxford project 'New Horizons for Science and Religion in Central and Eastern Europe' funded by the John Templeton Foundation. The opinions expressed in the publication are those of the author(s) and do not necessarily reflect the view of the John Templeton Foundation.

ВІКТОРІЯ СЕМЕНОВА

30 ВЕРЕСНЯ 2021